

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В УКРАЇНСЬКІЙ ІЛЮСТРАЦІЇ ВІД РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

Вікторія Олійник,
<https://orcid.org/0000-0002-3455-6942>
кандидат мистецтвознавства,
доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
viktoriya0308@ukr.net

TRANSFORMATION OF THE FEMALE IMAGE IN UKRAINIAN ILLUSTRATION FROM SOVIET TIMES TO THE PRESENT

Viktoriia Oliinyk,
<https://orcid.org/0000-0003-4774-558X>
PhD in Art studies,
Associate Professor,
Kyiv National University
of Culture and Art,
Kyiv, Ukraine
viktoriya0308@ukr.net

Анотація

Мета дослідження – дослідити корпус української творчої ілюстрації, поява якої спричинена повномасштабним російським вторгненням на території суверенної України, а також виявити спільне і відмінне у художніх практиках ілюстрування художників УРСР і митців доби Незалежності. **Методи дослідження** включають теоретичний, джерелознавчий, порівняльний, хронологічний та аналітичний. **Наукова новизна.** Вперше досліджено специфіку співвідношення української ілюстрації радянського та сучасного періодів з акцентом на вплив воєнних подій сьогодення та запропоновано певну типологію щодо трактування і подання жіночих персонажів. До наукового обігу введено раніше недосліджувані роботи з виставок періоду війни. **Висновки.** За результатами дослідження встановлено основну тематичну відмінність між українською радянською ілюстрацією та творами останніх років, яка полягає у появі нового аспекту автобіографічності робіт. Стилістична відмінність полягає у відмові сучасного митця від тривалого підготовчого процесу малювання робіт з використанням натурників і в тяжінні до стилістики емоційної й дещо навмисно невправної дитячої ілюстрації. Процес безпосереднього ство-

Abstract

The purpose of the study is to investigate the corpus of creative illustration, the appearance of which was caused by the full-scale Russian invasion. To reveal the common and different in artistic practices in illustration between artists in the Ukrainian SSR and artists of the era of Independence. **Research methods** include theoretical, source-scientific, comparative, chronological and analytical. **Scientific novelty.** For the first time, the specifics of the relationship between the Ukrainian illustration of the Ukrainian SSR period and the era of Independence were investigated, with an emphasis on the period of full-scale Russian invasion, with the definition of a certain typology regarding the interpretation and presentation of female characters. Previously unresearched works from exhibitions of the war period have been introduced into scientific circulation. **Conclusions.** Based on the results of the research, the main thematic difference between Ukrainian Soviet illustration and works of recent times was established, which consists in the emergence of a new aspect of autobiographical works. The stylistic departure consists of the refusal of the modern artist from the long preparatory process of drawing works with the use of models and in the gravitation to the stylistics of emotional and somewhat deliberately inept

рення сучасних ілюстрацій практично неможливий без застосування комп'ютерних технологій, зокрема, графічних редакторів. Технологічно у процесі створення замовлення у часи СРСР художник покладался на роботу власноруч, базовану на академічній освіті у вищих навчальних художніх закладах, характер роботи був виключно замовний (за рахунок мережі радянських видавництв). Для сучасного ілюстратора, натомість, характерна самостійна усвідомлена праця для суспільства, що підтверджує високий ступінь соціальної відповідальності, із спробами пошуку фінансування для особистих проєктів на краудфіндингових платформах. Крім того, істотна відмінність полягає у зміні способів оприлюднення ілюстрацій, оскільки за радянських часів книга виходила багатотисячними накладками й експонувалася на профільних виставках. Натомість, сучасні митці отримали величезний демонстраційний ресурс у вигляді мережі Інтернет (соціальні мережі, профільні канали тощо), при цьому вартість оприлюднення творчих робіт нульова, а перегляди можуть обліковуватися тисячами або десятками тисяч – залежно від того, наскільки популярні автор або мистецька група.

Ключові слова:

українська ілюстрація, жіночий образ, книга, радянське мистецтво, книжкова графіка, повномасштабне російське вторгнення.

children's illustration. The process of directly creating modern illustrations is practically impossible without the use of computer technologies, in particular, graphic editors. Technologically, in the process of creating an order, the Soviet artist relied on his own work, based on academic education in higher educational art institutions, the nature of the work was exclusively commissioned (at the expense of the network of Soviet publishing houses). A modern illustrator, on the other hand, is characterized by self-conscious work for society, which confirms a high degree of social responsibility, with attempts to find funding for personal projects on crowdfunding platforms. The technical difference lies in the change in the way the illustrations are made public, since in Soviet times the book was published in thousands of editions and was exhibited at specialized exhibitions. Instead, today's artists have received a huge resource in the form of social networks, where the cost of publication is zero, and the views can be counted in the thousands or tens of thousands, depending on how famous the author or artistic group is.

Keywords:

Ukrainian illustration, female image, book, Soviet art, book graphic, full-scale russian invasion.

Вступ **1**

У часи випробувань у державі виникає гостра потреба у національній самоідентифікації, дослідженні етнічного коріння, витоків культури. У першу чергу, цей дефіцит відчувають мистецтво і графічний дизайн, і, зокрема, ілюстрація. Цікаво розглянути відмінності візуальної практики художника-ілюстратора у тоталітарній радянській системі держзамовлення і в умовах свободи творчості у демократичному суспільстві. Доречно здійснити таке на прикладі представлення жіночих образів у мистецтві ілюстрації, оскільки переважна більшість сучасних мисткинь – жіночої статі, так само як і серед числа студентів дизайнерсько-графічних факультетів українських вищих навчальних закладів превалює жіноцтво.

Мета дослідження **2**

Мета дослідження – виявити спільне і відмінне у художніх практиках ілюстрування художників УРСР та митців доби Незалежності. Дослідити корпус української творчої ілюстрації, поява якого спричинена повномасштабним російським вторгненням на території суверенної України.

Методологія та аналіз джерельної бази **3**

Жіночу тему у плакатних проєктах досліджував Василь Косів (2019) у своїй фундаментальній праці «Українська ідентичність у графічному дизайні 1945-1989 років». Багато уваги українській книжковій ілюстрації приділила у своїх розвідках Ольга Лагутенко (2007, 2011), втім, не зупиняючись окремо на жіночих або чоловічих образах. Жіночому образу у розкритті емоційного спектру переживань воєнного часу присвячене дослідження Г. Голубничої (Golubnycha, 2022). Щодо художнього книжкового оформлення в Україні від пізньорадянського суспільства до видавничих ринкових відносин було написано кілька наукових робіт авторкою статті (Олійник, 2018, 2022, 2023). Природньо, що періодичний друкований орган Національної бібліотеки України імені В. Вернадського – «Рукописна спадщина» – систематично публікує дослідження на основі свого зібрання – такі, як, наприклад, стаття Наталії Белічко (2003). Жіночі образи у радянському плакаті і лубках аналізувала у статтях і відкритих лекціях співробітниця НБУВ Олена Донець (2017). Однак внаслідок обмеженості поповнення фондів Національної бібліотеки новими виданнями публікацій щодо сучасної ілюстрації замало, то ж існує певна дослідницька лакуна.

Дизайнерська спільнота періодично генерує статті, присвячені сучасній ілюстрації, де, як правило, остання розглядається як частина дизайну видання в цілому (що правомірно), прикладом чого є публікації О. Хмельовської (2023). У багатьох дослідженнях залишено поза увагою студентську творчість, втім, досвід опору української молоді є безпрецедентним, оскільки студенти КНУКІМ, наприклад, відкрили першу фізичну виставку у воєнному Києві 12 квітня 2022 р. у галереї «Митець» (@rchitect, 2022). Днем звільнення Київської області вважається 2 квітня 2022 р., отже, цю виставку у столиці було підготовлено лише за 10 днів після зникнення безпосередньої загрози.

Емпіричною базою дослідження є фотофіксація авторкою даної статті виставок книжкової графіки у залах Центрального будинку художника НСХУ, Книжкового Арсеналу, у фондах Музею книги і друкарства України тощо. Також до наукового обігу вводиться ілюстративна практика університетської групи КНУКІМ і КУК «Креативний супротив», яка, хоча й створювалася переважно для плакатного опору, але з часом охопила такі суміжні жанри графічного дизайну, як ілюстрація, візуальна новела, комікс, типографіка, анімація тощо (Удріс-Бородавко, 2023).

Результати дослідження **4**

Доречно і цікаво порівняти період ілюстрування радянських часів, який умовно можна назвати «золотим віком» книжкової ілюстрації, із динамікою цього жанру в останні роки, зокрема – під час ворожого вторгнення сусідської країни-агресора. Наклади виданих книжок в УРСР сягали кількох сотень тисяч (однієї назви), у галузі книжкового оформлення працювали найкращі майстри, гонорарна політика була на достатньо високому рівні. Наведені факти дозволили українській ілюстрації вийти на найвищий фаховий рівень і посісти гідне місце серед європейських і світових шкіл книжкового оформлення. Інша справа у відсутності повної творчої свободи і наявності цензури, однак, сама специфіка візуалізації класичних текстів іноземних авторів передбачала хоча б тематичну свободу. Порятунком від тотального малювання робітниць і селянок у розрізі пропагандистської парадигми могла бути як внутрішня культурна еміграція до етнічних мотивів (подібно до карпатських сюжетів Г. Якутовича), так і костюмовані багатофігурні ілюстрації А. Вишинського для «Гулівера», «Робін Гуда» тощо і загалом ілюстрування літератури для дітей.

Романтичний напрямок у контексті «жіночої» теми репрезентовано творчістю Григорія Гавриленка, про що влучно сказано у статті на сайті Черкаського обласного художнього музею: «Особливо пізнаваним у творчості Гавриленка є жіночий образ – його часто називають чистим та надзвичайно світлим. Художник застосовував свою штрихувальну манеру, де зображальні об'єкти (чи то жінка, чи то дерево) немов огортає чарівне марево» (*Online виставка, 2022*).

Об'єктність жіночих персонажів може бути як меланхолійно-споглядальною (Г. Гавриленко, рис. 1), так і депресивно-пригніченою, спричиненою впливом негативних зовнішніх факторів: війни, злиднів, епідемій тощо (В. Гордійчук, рис. 2).

Рис. 1. Григорій Гавриленко. Жіночий образ. Ілюстрація до Данте *Vita Nova*. 1964. ("Жіночий образ", 2020)

Fig. 1. Hryhorii Havrylenko. Female image. Illustration to Dante's *Vita Nova*. 1964. ("Zhinochyi obraz", 2020)

Рис. 2. Валентин Гордійчук. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Наймичка». 1989.

Fig. 2. Valentyn Hordiichuk. Illustration to the poem «Hire» by T. Shevchenko. 1989.

Доволі поширена така рольова модель жіноцтва, як оплакування загиблих, що присутня у творах А. Базилевича (рис. 4) і В. Гордійчука періоду 1980-х рр. (рис. 5). Таке дійство може бути як за фактом смерті, що вже відбулася (вдови у В. Лопати, А. Базилевича), так і у передчутті неминучої загибелі (матері у В. Гордійчука). Символічно, що у більшості випадків обличчя закриваються руками, ніби художник боїться показати його вираз, використовуючи лише фігуру у символічній позі. Прикметно, що навіть у часи незалежності такі корифеї жанрової ілюстрації, як В. Лопата, продовжують стилістику і форму подання цікавої нам теми, використовуючи власні набутки ще з радянських часів (рис. 3).

Рис. 3. Василь Лопата. Смерть. Ілюстрація до поеми Л. Костенко «Маруся Чурай». 2001.

Fig. 3. Vasyl Lopata. Death. Illustration to L. Kostenko's poem «Marusya Churai». 2001.

Рис. 4. Анатолій Базилевич. «Взмостили воїни на плечі...». Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда». Ч. VI. 1982.

Fig. 4. Anatolii Bazylevych. «They raised the soldiers on their shoulders...». Illustration to the poem «Aeneid» by I. Kotlyarevsky. Part VI. 1982.

Рис. 5. Валентин Гордійчук. Ілюстрація до збірки Т. Шевченка «Кобзар». 1988.

Fig. 5. Valentyn Hordiichuk. Illustration for T. Shevchenko's collection «Kobzar». 1988.

Отже, бачимо, що більшість ілюстраторів радянської доби вважали табуйованим зображення міміки, як у західних коміксах, а радше вдавалися до статичних рішень, які нагадували скульптурні рельєфи, як, наприклад, ілюстрації Володимира Голованова для збірки «Щедрий вечір. Українські народні пісні» 1989 р. Багато подібних рішень знайдемо й у класика української ілюстрації Василя Перевальського.

З роками незалежності України загальна тенденція в мистецтві вітчизняної ілюстрації трансформується від пасивно-романтичного образу у парадигмі радянського офіційного мистецтва (з невеликими корекціями на індивідуальний стиль певного художника) до пасіонарно-харизматичного. Навіть перебуваючи у несприятливих умовах окупації чи вимушеного переміщення, сучасна українська жінка стає не пасивним об'єктом, а активним суб'єктом мистецьких і суспільних процесів. Прикладом може стати дипломна робота бакалавра графічного дизайну КНУКІМ Катерини Шальневої – авторський комікс «Пекельний курорт», де головна героїня візуалізує перипетії свого перебування в окупованому Бердянську (Фролова, 2023). Згідно із задумом авторки, «події відбуваються з 24.02.2022 по 19.09.2022 у курортному місті Бердянськ Запорізької області. Сюжет складається з 10 історій із життя головної героїні, які супроводжуються метафорами до кожної історії. Головною героїнею твору виступає дівчина на ім'я Катерина, вона ж і є автором та художником мальовису. Цей комікс пропонує переглянути, що відбувається на тимчасово окупованих територіях України», як зазначено на краудфандинговій платформі, за допомогою якої авторка розповсюджує своє видання (*Пекельний курорт*, 2023).

Видання викликало неабиякий суспільний інтерес, про що свідчить увага ЗМІ (*Ілюстраторка створила комікс*, 2023) і споживацький попит, який втілюється у конкретні продажі через спільнокошт. Героїня візуальної новели не здається попри ризиковані обставини, і бореться за своє майбутнє у вільній європейській Україні. У порівнянні із радянською жінкою, яка навряд чи мала подібні проблеми у своєму житті, юнка не збирається пасувати і готова відстоювати своє особисте жіноче щастя і державне майбуття.

Отже, ілюстрація у незалежній Україні стає автобіографічною, що було майже неприпустимо за радянських часів, хіба що у завуальованій формі, на кшталт графічної серії А. Базилевича до «Енеїди», де моделями були реальні особи (жінки й чоловіки), які подавалися анонімно у вигляді героїв Івана Котляревського. Взагалі, позування для ілюстрацій було достатньо поширеною практикою за часів УРСР, коли навіть студенти КДХІ (Київський державний художній інститут) отримували кошти для найму натурників. Сьогодні моделями для ілюстрацій стають

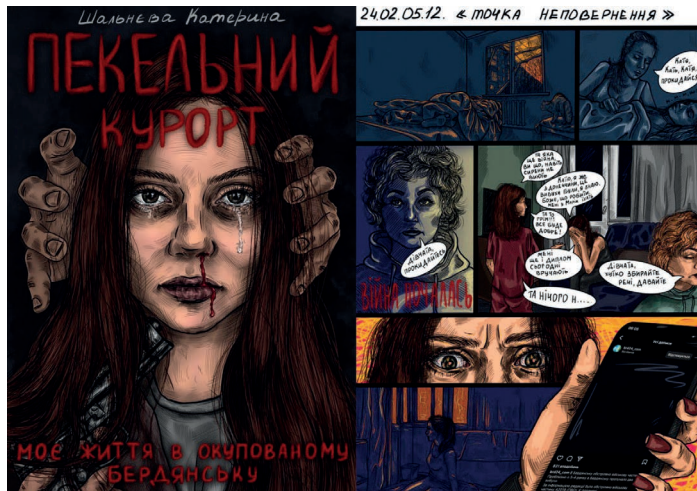

Рис. 6-а, б. Катерина Шальнева. Комікс «Пекельний курорт. Моє життя в окупованому Бердянську». 2023.

Fig. 6-a, b. Kateryna Shalnieva. The comic book «Hell's resort». My life in occupied Berdiansk.» 2023.

самі мисткині, користуючись з цією метою різними технічними засобами, у тому числі – власним гаджетом із фотокамерою або просто дзеркалом. Можна назвати це «мистецьким селфі», але не статичним, а динамічним або зафіксованим у певній неочікуваній ситуації. На подібних «автопортретах» художниці не дивляться на глядача, як це відбувається зазвичай, а можуть бути зображеними у профіль, як Катерина Шальнева зі своїм котом (рис. 9), або взагалі спиною, адже головною тут є загальна атмосфера сюжету.

Нас не має вводити в оману великий розмір подібних ілюстрацій або факт їхнього експонування у масштабних приміщеннях під заголовком «плакат», оскільки вони не мають тексту, заклику, слогану, не спонукають до прямої дії, а отже не є плакатами за своєю жанровою приналежністю і залишаються збільшеними ілюстраціями для неіснуючих книг, або просто картинками перебігу буття самої авторки.

Жінка XXI століття авторизувалася в ілюстрації, відверто заявивши про свою суб'єктність мистецькими засобами. Якщо типовий образ радянського періоду – вдова чи мати, які оплакують загиблих синів або чоловіків, або робітниця на службі у комуністичного устрою, то сучасна жінка змінила звичне амплу на харизматичну особу, яка сама за кермом може врятувати дитину чи родину, евакуювати їх з небезпечного місця. Це можна пояснити прагненням до європейських цінностей, самостійністю особистості і здатністю персонально ухвалювати важливі рішення, не сподіваючись на патерналістську опіку державних органів.

Наприклад, українська ілюстраторка Юлія Тверітіна створює ілюстрації до розповідей своїх друзів з України: «Моя відважна подруга Маша вивозить з Ірпеня доньку Вероніку, в напіврозбитій машині, розстріляній раніше у дворі зруйнованого будинку.

Йшли перші дні війни, дуже багато мирних жителів з Ірпеня, Бучі та Гостомеля намагалися поїхати та втекти, але не всім пощастило. Росіяни розстріляли цілі сім'ї, ніхто не дивився, що на машинах написано слово «діти»» (Музей українського живопису, 2022) (рис. 7).

Такий сюжет стає типологічним в українській ілюстрації воєнного часу. Змінюватися можуть ситуації, способи евакуації (авто, залізниця, водні човни тощо), але не позиція авторок та їхня орієнтованість на опір і боротьбу (рис. 7, 8, 9). Не виключається і звернення до архетипів відьми, застосування апелювання до потойбічних сил, як у популярних піснях, анімаціях та ілюстраціях. Ще один тип – жінка у війську, яка воює на рівні із чоловіками. Прикладами для візуалізації стають героїчні жінки українського війська, такі як Тайра (Юлія Паєвська), Маруся Звіробій (Маруся Звіробій-Біленька) та інші.

Рис. 7. Юлія Тверітіна. 6 березня 2022. 2022.

Fig. 7. Yuliia Tveritina. March 6, 2022. 2022.

Рис. 8. Анна Андреева. Дівчина вивезла чотирьох дорослих. 2022.

Fig. 8. Anna Andreieva. The girl took out four adults. 2022.

Рис. 9. Катерина Шальнева. Я тебе ніколи нікому не віддам. 2022.

Fig. 9. Kateryna Shalnieva. I will never give you to anyone. 2022.

Образ жінки у творах воєнного часу руйнує стереотипи «слабкої статі», як бачимо це в аркушах Анастасії Гайдаєнко, яка візуально оскаржує розповсюджений стереотип росіянки, яка «коня на скаку остановит...» (рис. 10), або полемізує щодо приреченості жіноцтва на суто домашню працю, зображуючи українку, яка не підшиває панчохи, а зашиває рану на власній нозі (рис. 11). Звідси недалеко й до образів матріархату чи Покрови, як на плакатній ілюстрації Андрія Єрмоленка (рис. 12), котра декларує, що ніхто нас не захистить, окрім нас самих, нашої армії чи територіальної оборони (обидві теж жіночого роду).

Рис. 10, 11. Анастасія Гайдаєнко. Без назви. 2022.

Fig. 10, 11. Anastasiia Haidaienko. No title. 2022.

Рис. 12. Андрій Єрмоленко. Героям слава! 2022

Fig. 12. Andrii Yermolenko. Glory to heroes! 2022.

Ще один, протилежний, аспект жіночої теми – це образи не тільки українських жінок, але й представниць жіночої статі з країни-агресора. Тут варто звернутися до низки малюнків Ольги Ломко, яка створила цілу серію візуальних новел «Нелюди» (рис. 13), присвячених типології подібних персонажів. У творах знайдемо і російську матір, яка не хвилюється за свого сина у чорнобильській зоні, і дружину, що дозволяє чоловіку зраджувати, і вдову з ДНР, котра задоволена парюю чобіт, отриманою у вигляді премії за загиблого чоловіка. Карикатурність подання відсилає нас до жанру лубка, який широко використовувався у 1920-х рр. в Україні, то ж можна констатувати певну спадковість сучасної ілюстрації щодо попередніх мистецьких періодів.

Стилістична відмінність візуальних рішень полягає у тому, що сучасні ілюстратори здебільшого експлуатують стилістику дитячого малюнку, який простіше і швидше виконувати, ніж використовувати багатогодинне академічне малювання натурників, яке було популярним серед радянських ілюстраторів. Втім, у деяких мистецьких формаціях спостерігається наслідування граверної школи Києво-Печерського монастиря і стилістики «кужбушків», як у Ave libertatemaveamor або у Літографської майстерні «30».

Ще одним цікавим прикладом трансформації і переосмислення жіночого образу є візуальні варіації із столичною Батьківщиною-матір'ю, яка за радянських часів перебувала у статусі борця із фашизмом, а під час повномасштабної агресії вже чітко артикулюється як охоронець від рашизму (Гуржий, 2023). Попри дискусійність цього образу з радянського пантеону, який легітимізується появою тризуба замість герба СРСР, кількість використань його у графічному дизайні воєнного періоду не дозволяє залиши-

Рис. 13. Ольга Ломко.
Серія візуальних новел
«Нелюди». 2022-23.

Fig. 13. Olha Lomko.
A series of visual novels
«Inhumans». 2022-23.

ти монумент осторонь від цього дослідження (рис. 14, 15, 16). Молоде покоління графіків-дизайнерів трактує цей символ на рівних із, припустимо, іконою Покрови Божої матері, віддаючи данину феміній сутності поняття «батьківщина», яке, хоч і має корінь «батько», та саме слово визначається жіночим родом.

Рис. 14. Ave libertatemaveamor. Без назви. 2022.

Fig. 14. Ave libertatemaveamor. No title. 2022.

Рис. 15. Анна Ковальова. І на оновленій землі... 2022.

Fig. 15. Anna Kovalova. And on the renewed earth... 2022.

Рис. 16. Єлизавета Панюшкіна. Хто з мечем прийде...2022.

Fig. 16. Yelyzaveta Paniushkina. Who will come with a sword...2022.

Наукова новизна та практична значимість дослідження

5

Наукова новизна статті полягає у виявленні специфіки української сучасної ілюстрації, яка створюється під впливом воєнних подій сьогодення, та у її порівнянні з ілюстрацією радянського періоду; а також у визначенні певної типології щодо трактування жіночих персонажів у ілюстрації. До наукового обігу введено раніше не досліджувані роботи з виставок періоду війни. Практична значущість полягає як у зміні оптики зору

на класичну радянську книжкову ілюстрацію (наприклад, нове прочитання творів Василя Лопати), так і у фіксації сьогоднішнього мистецького опору російській агресії засобами ілюстрації. Крім того, з'являється можливість використовувати отримані набутки дослідження у викладацькій практиці (дизайн друкованих видань і книги зокрема) та у подальшому вивченні художньої семантики ілюстративного матеріалу (хронологічних трансформацій чоловічих образів, наприклад).

Висновки **6**

За результатами дослідження встановлено основну тематичну відмінність між українською радянською ілюстрацією і творами останніх років, яка полягає у появі нового аспекту автобіографічності цих робіт. Стилiстична відмінність спричинена відмовою сучасного митця від довгого підготовчого процесу малювання робіт з використанням натурників та у тяжінні до стилістики емоційної і дещо навмисно невправної дитячої ілюстрації. Процес безпосереднього створення сучасних ілюстрацій практично неможливий без застосування комп'ютерних технологій, зокрема, графічних редакторів. На відміну від художника радянських часів, який у професійній діяльності технологічно покладався на роботу власноруч, базовану на академічній освіті художніх вищих навчальних закладів, і характер цієї роботи був виключно замовний (за рахунок мережі радянських видавництва), для сучасного ілюстратора характерна самостійна усвідомлена праця для суспільства, що підтверджує високий ступінь соціальної відповідальності, із організацією фінансування особистих проєктів через краудфандингові платформи. Істотну різницю також фіксуємо у зміні способів оприлюднення ілюстрацій, беручи до уваги багатотисячні накладки книг у радянські часи та їхнє експонування на профільних виставках. Натомість сучасні митці отримали потужний експо-ресурс у вигляді соціальних мереж, за рахунок яких вартість оприлюднення нульова, а перегляди можуть обліковуватися тисячами або десятками тисяч, залежно від того, наскільки відомий автор або мистецька група.

Список бібліографічних посилань

- Белічко, Н. Ю. (2003). Українська книжкова графіка 50–70-х років ХХ ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*, 8, 126–141. http://rksu.nbuiv.gov.ua/doc/rks_2003_8_9
- Гуржий, В. (2023, 30 липня). Монумент «Батьківщина-мати» у Києві перейменують. БЖ. <https://bzh.life/ua/plany/1690703397-monument-batkivshchina-mati-kyiev-pereymenyuyt/>
- Донець, О. М. (2017). Гендерні аспекти візуалізації жінки в українському радянському плакаті 1940–1980 рр. (на основі зібрання українського друкованого плаката ХХ ст. відділу образотворчих мистецтв Інституту книгознавства НБУВ). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 21, 194–201. http://rksu.nbuiv.gov.ua/doc/rks_2017_21_16
- Жіночий образ. Ілюстрація до Данте «Vita Nova» [Зображення]. (2020, 4 вересня). In *WikiArt*. <https://www.wikiart.org/uk/gavrilenko-grigoriy-ivanovich/zhinochiy-obraz-ilyustratsiya-dodante-vita-nova-1964>

- Ілюстраторка створила комікс про життя в окупованому місті. (2023, 11 липня). *Telegraf.Design*. <https://telegraf.design/news/ilyustratorka-stvoryla-komiks-pro-zhyttya-v-okupovanomu-misti/>
- Косів, В. (2019). *Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років* [Монографія]. Родовід.
- Лагутенко, О. (2007). *Graphiein Графіки: нариси з історії української графіки ХХ століття*. Грані-Т.
- Лагутенко, О. (2011). *Українська графіка ХХ століття*. Грані-Т.
- Музей українського живопису. (2022, 15 квітня). *Серцем з Україною*. Facebook. <https://www.facebook.com/MuseumOfUkrainianPainting/photos/a.141342172223365/3254437378121781/?type=3>
- Олійник, В. (2018). Етапи трансформацій українського книжкового дизайну «перехідної доби» (1980–1990 років). *Деміурґ: ідеї, технології, перспективи дизайну*, 2, 51–68. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.2.2018.154677>
- Олійник, В. (2022). Українська ілюстрація: сучасні інтерпретації класичних форм. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 55(3), 46–51. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-3-7>
- Олійник, В. (2023). Художньо-комунікативні трансформації книги на тлі еволюції візуальної парадигми в українському дизайні. *Деміурґ: ідеї, технології, перспективи дизайну*, 6(1), 70–86. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.6.1.2023.279062>
- Пекельний курорт. *Моє життя в окупованому Бердянську*. (2023, 22 липня). Mroko. <https://www.mrokoarchive.pp.ua/main/malopsy/hell-resort>
- Удріс-Бородавко, Н. (Ред.). (2023). 365: хронологія креативного супротиву графічних дизайнерів КНУКІМ / КУК [Каталог-календар] (Ч. 1–2). Видавничий центр КНУКІМ.
- Фролова, А. (2023, 9 липня). *Дівчина з Бердянська створила комікс про життя в окупації*. Zprz.city. <https://zprz.city/news/view/divchina-z-berdyanska-stvorila-komiks-pro-zhittya-v-okupatsiifoto>
- Хмельовська, О. (2023, 8 травня). *Як змінився книжковий дизайн в Україні за 30 років*. *Telegraf.Design*. <https://telegraf.design/yak-zminyvsya-knyzhkovyj-dyzajn-v-ukrayini-za-30-rokiv/@rchitect>. (2022, 13 квітня). *Плакатний проєкт «На сніданок була війна»*. З 12 квітня 2022 року. Художня галерея Митець. <http://mytets.com/2022/04/13/na-snidanok-bula-vijna/>
- Golubnycha, H. (2022). Female portrayal in disclosure of the emotional spectrum of wartime experiences. *Деміурґ: ідеї, технології, перспективи дизайну*, 5(2), 212–226. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.5.2.2022.266906>
- Online виставка до 95-ї річниці від дня народження Григорія Гавриленка з фондової колекції музею. (2022, 7 липня). Черкаський художній музей. <https://muzey.ck.ua/online-vistavka-do-95-yi-richnitsi-vid-dnia-narodzhennia-khudozhnika-tvoriv-grigoriia-gavriilenka-illustratsiyi-do-narodnikh-kazok-z-fondovoyi-koliektsiyi-muzieiu/>

References

- @rchitect. (2022, April 13). *Plakatnyi proiekt "Na snidanok bula viina"*. Z 12 kvitnia 2022 roku [Poster project "There was war for breakfast". From April 12, 2022]. Art gallery "Mytets". <http://mytets.com/2022/04/13/na-snidanok-bula-vijna/> [in Ukrainian].
- Belichko, N. Yu. (2003). *Ukrainska knyzhkova hrafiika 50–70-ky rokiv XX st.* [Ukrainian book graphics of the 50s–70s of the 20th century]. *Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 8, 126–141. http://rksu.nbu.gov.ua/doc/rks_2003_8_9 [in Ukrainian].
- Donets, O. M. (2017). *Henderni aspekty vizualizatsii zhinky v ukrainskomu radianskomu plakati 1940–1980 rr.* (na osnovi zibrannia ukrainskoho drukovanoho plakata XX st. viddilu obrazotvorchykh mystetstv Instytutu knyhoznavstva NBUV) [Gender aspects of the visualization of women in the Ukrainian Soviet poster of 1940–1980 (based on the collection of Ukrainian printed posters of the 20th century by the Fine Arts Department of the Institute of Book Studies of the VNLU)]. *Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 21, 194–201. http://rksu.nbu.gov.ua/doc/rks_2017_21_16 [in Ukrainian].

- Frolova, A. (2023, July 9). *Divchyna z Berdianska stvorila komiks pro zhyttia v okupatsii* [A girl from Berdiansk created a comic about life in the occupation]. Zprz.city. <https://zprz.city/news/view/divchina-z-berdyanska-stvorila-komiks-pro-zhyttya-v-okupatsiifoto> [in Ukrainian].
- Golubnycha, H. (2022). Female portrayal in disclosure of the emotional spectrum of wartime experiences. *Demiurge: Ideas, Technologies, Perspectives of Design*, 5(2), 212–226. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.5.2.2022.266906> [in English].
- Hurzhyi, V. (2023, 30 July 30). *Monument "Batkivshchyna-maty" u Kyievi pereimenuit* [The Motherland monument in Kyiv will be renamed]. BZh. <https://bzh.life/ua/plany/1690703397-monument-batkivshchina-mati-kyievi-pereymenyut/> [in Ukrainian].
- Iliustratorka stvorila komiks pro zhyttia v okupovanomu misti* [The illustrator created a comic about life in an occupied city]. (2023, July 11). *Telegraf.Design*. <https://telegraf.design/news/ilyustratorka-stvorila-komiks-pro-zhyttya-v-okupovanomu-misti/> [in Ukrainian].
- Khmelovska, O. (2023, May 8). *Yak zminyvsia knyzhkovyi dyzain v Ukraini za 30 rokiv* [How book design has changed in Ukraine over 30 years]. *Telegraf*. <https://telegraf.design/yak-zminyvsya-knyzhkovyj-dyzajn-v-ukrayini-za-30-rokiv/> [in Ukrainian].
- Kosiv, V. (2019). *Ukrainska identychnist u hrafichnomu dyzaini 1945–1989 rokiv* [Ukrainian identity in graphic design 1945–1989] [Monograph]. Rodovid [in Ukrainian].
- Lahutenko, O. (2007). *Graphein Hrafiky: narysy z istorii ukrainskoi hrafiky XX stolittia* [Graphein Graphics: essays on the history of Ukrainian graphics of the 20th century]. Hrani-T [in Ukrainian].
- Lahutenko, O. (2011). *Ukrainska hrafika XX stolittia* [Ukrainian graphics of the 20th century]. Hrani-T [in Ukrainian].
- Museum of Ukrainian Painting. (2022, April 15). *Sertsem z Ukrainoiu* [Heart with Ukraine]. Facebook. <https://www.facebook.com/MuseumOfUkrainianPainting/photos/a.1413421722223365/3254437378121781/?type=3> [in Ukrainian].
- Oliinyk, V. (2018). Etapy transformatsii ukrainskoho knyzhkovoho dyzainu "perekhidnoi doby" (1980–1990 rokiv) [Transformation stages of Ukrainian book design of "transitional period" (1980s–1990s)]. *Demiurge: Ideas, Technologies, Perspectives of Design*, 2, 51–68. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.2.2018.154677> [in Ukrainian].
- Oliinyk, V. (2022). Ukrainska iliustratsiia: suchasni interpretatsii klasychnykh form [Ukrainian illustration: modern interpretations of classical forms]. *Humanities Science. Current Issues*, 55(3), 46–51. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-3-7> [in Ukrainian].
- Oliinyk, V. (2023). Khudozhno-komunikatyvni transformatsii knyhy na tli evoliutsii vizualnoi paradyhmy v ukrainskomu dyzaini [Artistic and communicative transformations of the book against the background of the evolution of the visual paradigm in Ukrainian design]. *Demiurge: Ideas, Technologies, Perspectives of Design*, 6(1), 70–86. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.6.1.2023.279062> [in Ukrainian].
- Online vystavka do 95-i richnytsi vid dnia narodzhennia Hryhoriia Havrylenka z fondovoi koleksii muzeiu* [An online exhibition dedicated to the 95th anniversary of Hryhoriia Havrylenko's birth from the museum's stock collection]. (2022, July 7). Cherkaskyi khudozhnii muzei. <https://muzey.ck.ua/online-vstavka-do-95-yi-richnitsi-vid-dnia-narodzhenia-khudozhnika-tvoriv-grigoriia-gavrilenka-iliustratsiyi-do-narodnikh-kazok-z-fondovoyi-kolektsiyi-muzeiu/> [in Ukrainian].
- Pekelnyi kurort. Moie zhyttia v okupovanomu Berdiansku* [Hell resort. My life in occupied Berdiansk]. (2023, July 22). Mroko. <https://www.mrokoarchive.pp.ua/main/malopysy/hell-resort> [in Ukrainian].
- Udris-Borodavko, N. (Ed.). (2023). 365: *khronohiia kreatyvnoho suprotvyu hrafichnykh dyzaineriv KNUKiM / KUK* [365: a chronology of creative resistance graphic designers KNUC&A / KUC] [Catalog-calendar] (Pts. 1–2). KNUCA Publishing Centre [in Ukrainian].
- Zhinochy obraz. Iliustratsiia do Dante "Vita Nova" [Female image. Illustration to Dante "Vita Nova"] [Image]. (2020, September 4). In *WikiArt*. <https://www.wikiart.org/uk/gavrilenko-grigoriy-ivanovich/zhinochy-obraz-ilyustratsiya-do-dante-vita-nova-1964>